

Ásványgyűjtés Nagybánya vidékén

A nagybányai térség bányáiban előforduló ásványoknak, mondhatni már a középkortól rendkívüli híruk volt nemzetközi szinten is. Így ez a vidék évszázadok óta vonzotta a természettudományok iránt érdeklődő hazai és európai természettudósokat, ásványgyűjtőket. Az első erdélyi és partiumi természetrajzi, benne ásványtani gyűjteményekről az 1500-as évek feljegyzéseiből tudunk, amikor a pompás megjelenésű színes ásványok (luxus minerales) a főúri családok lakásainak megbecsült díszei voltak.¹ Mivel Nagybánya térségének művelt polgárai és a szellemi élet befolyásos személyiségei is buzgón adományoztak a hegyek mélyéről felhozott szép ásványokból. Így amikor 1535-ben Nagybánya és Felsőbánya 56 cikkelyes bánya-státútuma (Bergordnung in der Hungarischen Neustadt und Mittelberg) megszületett, az ottani bányákból kihozott ásványok adományozásáról, adásvételéről is rendelkeztek.² Brown Eduard (1642–1708) a londoni orvos kollégium elnöke, aki 1669-70-ben járt Magyarországon, szintén azt jegyezte fel, hogy bányavárosainkban sokan gyűjtenek ásványokat.³ Egy felsőbányai magán bányatársulat 1717 körüli alapítólevelének 4. és 5. bekezdése a korabeli ásványadományozás (forgalom) szempontjából szintén tartalmaz érdekes adalékokat: 4. „*Tudni való dolog az, [...] mind a Verkesek (bányarészesek), mind a Bányászok között, hogy az Értznek a legszebbi szokták szerzeszét fitogtatni, sőt még osztogatni is: ez okon, ha valamelyik Verkes társunk ezt cselekedné, azt megintvén a Kuxait (bányarészeit) kifizetjük közülünk. Ha pedig pénzzel fogadott bányász ez ellen vétene, annak egy hónapi fizetését elvonván neki obsitot adunk. 5., Megeshetik ugyan, hogy valamelyik Verkes társunktól olyan uri ember kérhet Stufot, akinek szükséges képpen adnunk kell, de akkor tartozik a Társaságnak hirt tenni, és a Társaság hírével léssen szabad adni.*” Ezt 1787-ben újraszabályozták, aminek betartását az „első legényre” bízták.⁴ Talán ezeknek a rendelkezéseknek köszönhető, hogy a XVIII. század elején még csak nemesek, orvosok és természetbúvárok gyűjtöttek ásványokat, s hoztak létre kisebb-nagyobb gyűjteményeket.

Ebből az időből igen kevés nagybányai ásványgyűjtőről és ásványgyűjteményről tudunk. Born Ignác (1742–1791), az ismert erdélyi bányászakember, az elsők között volt, aki 1770-ben Nagybánya vidékén ásványokat gyűjtött, s miután visszatért Bécsbe, és 1772-ig ezeket feldolgozta, a saját ásványgyűjteményét az 1772 és 1775-ben megjelent *Lithophilacium Bornianum* című könyvben írta össze. Ez a gyűjtemény 1774-ben Londonba került, ahol ma a The Natural History Museum 70 millió, benne több Nagybánya vidékéről származó múzeumi példányt őriz. Miután Born Ignácot 1776-ban Mária Terézia a bécsi császári és királyi természetrajzi gyűjtemény átrendezésével és felügyeletével bízta meg, újból járt Nagybányán, Felsőbányán, Kapnikbányán, Feketebányán, Láposbányán, Misztbányán és gyűjtött ásványokat. Majd Born segítségével a Mária Anna hercegnő Bécsben összeállított mintegy 10.000 darabból álló kollekciónak, amely szintén több Nagybánya vidéki ásványt tartalmazott, 1781-ben gróf Eszterházy Ferenc (1715–1785) vásárolta meg a budai egyetem számára, amely ma az Eötvös Lóránd Tudományegyetem gyűjteményének része. A Magyarlápóson született Benkő Ferenc (1745–1816) nagyenyedi tanár, az első magyar ásványtan, a *Magyar Mineralógia* (1786) szerzője, aki Göttingenben J. Fr. Gmelintől tanult mineralógiát, szintén gyűjtött Nagybányán ásványokat, akiről az 1783. Szt. András hava 15-i száma már arról tudósított, hogy „*T. Benkő Ferencz Úr, Vernernek a 'kövek és értzek megismértető jeleiről írt szép német munkáját magyar nyelvre fordította...*”. 1796-ban megalapította Magyarország első természettudományi múzeumát, a *Raritatum et Rerum Naturalium Museumot*.⁵ Ebből az időből, az egyik ismert nagybányai ásványgyűjtemény Baumeister János gyűjteménye.

A kolozsvári akadémia ásványtani, kémiai, élettani és gyógyszer-tani tanszék első professzora, a Luxemburgból származó André Étienne is nagy ásványgyűjtő volt, járt Nagybánya vidékén is. Krajbich Ignatz kapnikbányai bányafelügyelő és ásványgyűjtő, aki 1784-ben Kötelesmező (Trestia) környékén felfedezte a *kuboszilicit* nevű ásványt, ezekben az években egy Novák nevű üzlettársával nemcsak gyűjtötték, hanem kereskedtek is ásványokkal. Mint Szokol Pál írta: „*1780-ban a felsőbányai bányában nyolc vagon-ládát töltöttek meg ezüsttekerccsel (termésezüsttel)*”.⁶ Majd 1796, 1803 és 1815-ben

¹ Papp G.: A magyar topografikus és leíró ásványtan története. Miskolc, Herman Ottó Múzeum, 2002.

² Csoma Gy.: Régi dicsőségünk. Helvetica Lap- és Könyvkiadó. Nagybánya, 2004.

³ Papp i. m.

⁴ Szmik A.: Adalékok Felsőbánya szabad királyi bányaváros monográfiájához. Bp., 1906.

⁵ Papp i. m.

⁶ Szokol i. m.

Kitaibel Pál (1757–1817) pesti egyetemi tanár is járt gyűjtőúton Máramarosban és Nagybánya vidékén.⁷ Ackner Michael Johann (1782–1862) erdélyi lelkész, természettudós, aki Nagybányát, Felsőbányát és Kapnikbányát még Erdélyhez sorolta – írta róla később Koch Antal –, ásványtani utazásai alkalmából szintén gyűjtött Nagybánya vidékén ásványokat. Koch Antal (1843–1927) a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem professzora (1872–1895), 1872-től szintén sok anyagot gyűjtött az Erdélyi Múzeum-Egylet gyűjteménye részére, amely ma a Babeş-Bolyai Tudományegyetem ásványtárában található. Majd Cobălcescu Grigore (1831–1892) a Iași „Al. I. Cuza” Tudományegyetem professzora járt Nagybánya környékén és végzett gyűjtéseket az ottani egyetem részére. Ebben az időben, a belföldi és külföldi gyűjteményekbe került ásványok többsége a kereszthegyi, kisbányai (herzsabányai), felsőbányai, kapnikbányai, feketebányai és misztbányai bányákból származott.

A XVIII–XIX. században és a XX. század elején, a gyűjtemények tudományos és pedagógiai jelentőségét felismerve, már több iskolai és intézményi ásványgyűjtemény létesült. Ilyen céllal érkeztek a debreceni református kollégium részére Nagybányáról és Felsőbányáról 1823 körül a Lugossy-féle ásványadományok. S így jött létre 1850 körül Máramaroszigeten, Vermás Károly adományából, a kegyes-tanítórend katolikus gimnázium ásványgyűjteménye. A nagybányai állami főgimnázium 1887-ben létesített természettudományi gyűjteményében is, amely szintén amatőr gyűjtők általi adományból létesült, 1900-ban 1288 db, 1911-ben 1538 db és 1913-ban már 1800 db ásványt tartottak nyilván.⁸ A hazai és külföldi magán- és közgyűjtemények gazdagításához, a későbbiekben, nagyban hozzájárultak a térségben tevékenykedő bányatisztek is, a már említett Krajbich Ignatz mellett Svájczér Gábor, Szmik N. Ignác, Fizély Sándor, Süssner Ferenc, Kaczvinszky Lipót, Joós Lajos és Ádámcsik Gyula. A hazai ásványtani utazók közül is többet megemlíthetünk, mint Fridvaldszky Jánost (1740–1784), Zipser Christian Andreas (1783–1864) beszercebányai tanárt és magángyűjtőt, Jónas József (1787–1821) egyetemi tanárt, aki 1811-ben von Gois gróf társaságában hosszabb tanulmány- és gyűjtőúton vett részt Észak-Erdélyben, Nagybányán, Kapnikbányán és Máramarosban, valamint Tóth Mike (1838–1932) szerzetestanárt.⁹ De ide sorolhatunk több lelkes amatőr gyűjtőt és kereskedőt is, mint pl. Themák Ede temesvári tanárt és hivatásos ásványgyűjtőt, Fülöpp Béla temesvári jogászt, Vermás Károlyt Kabolapojánáról, Kupás Gyulát Felsőbányáról, Fauser Antal pesti és Kazay Endre nagybányai gyógyszerészeket.

Svájczér Gábor nagybányai bányafelügyelő ásványgyűjteményét, amelyben a *felsőbányai* nevű ásványt megtalálták, a bécsi cs. kir. udvari bányakamara vásárolta meg az ottani Természettudományi Múzeum számára, amely a világ egyik legnagyobb természetrajzi, ásványtani gyűjteményének ad otthont. A bécsi múzeumnak Felsőbányáról Szmik N. Ignác is többször küldött ásványokat. Fizély Sándor az általa gyűjtött százegek ásványt 1913-ban eladományozta, amit ma Kaposváron Benkő Géza magángyűjteményben őriznek. Ebben a tudománytörténet szempontjából érdekes gyűjteményben a róla elnevezett *fizélyi* is megtalálható.¹⁰ Süssner Ferenc 1885 és 1889 között több rézbányai és felsőbányai ásványt adományozott a Magyar Nemzeti Múzeum (MNM) részére. Joós Lajos erzsébetbányai bányamérnök 72 darabból álló ásványgyűjteménye, benne több kapnikbányai példánnyal, 1904-ben a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum Természettudományi Tárába került.¹¹ Fridvaldszky János az 1767-ben megjelent *Mineralogia magni principatus Transilvaniae* című munkájában több borpataki és máramarosi ásványt is említett. Zipser és Jonas pedig, mint magán ásványgyűjtők az 1810–11-es években tett nagybányai, felsőbányai és kapnikbányai útjuk után a *Taschenbuch f. d. ges. Mineralogie* című folyóiratban számos ásványtani jellegű cikket tettek közzé. Jónas erről az útról 1814-ben a *Beschreibung einer im Jahre 1811 durch Oberungarn nach Nagybánya und Kapnik unternommenen Reise* című írásában számolt be. Fauser Antal ásványgyűjteményét az örökösöitől, a MNM részére Semsey Andor vette meg.¹² Kazay Endre nagybányai gyógyszerész az ásványgyűjteményét a gyakoronoki éveiben (1894–1897) jótékony célra eladományozta. Fülöpp Béla néhány nagybányai ásványt a MNM-nak adott. A Kupás-féle magángyűjteményt az 1802-ben alapított MNM ásvány- és kőzettára vásárolta meg, az 1956-ban kiégett ásványtár és megsemmisült ásványok pótlására.¹³

⁷ Papp i. m.

⁸ Magyar Minerva (1900–1913). Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Bp., 1901–1915.

⁹ Papp i. m.

¹⁰ Nagybánya és környéke. Teleki Társaság, Nagybánya, 2007.

¹¹ Székely Nemzeti Múzeum adattára 1875–2000.

¹² Papp i. m.

¹³ Papp G. – Kecskeméti T.: Magyar Tudomány 2009. 01.

Felsőbányai antimonit és barit

Felsőbányai szferosziderit

A *Tudományos Gyűjtemény* című közlemény oldalain 1841-ben már a tudományos ásványgyűjtés hobbijáról írtak, hogy a régi pénzek mellett ásványokat is gyűjtenek. Ilyen célú ásványgyűjteményt Magyarország először Semsey Andor anyagi segítségével 1867-től Krenner József (1839–1920) múzeumőr, egyetemi tanár hozott létre, a budapesti Ásvány- és Őslénytár számára,¹⁴ benne több nagybányai ásvánnyal, ásványritkaságokkal, mint az *andorit*, *fizélyit*, *manganokalcit*, *miargirit* és *semseyit*. A gyűjteményt a nagybányai bányaigazgatóság is 58 kapnikbányai közzel és ásvánnyal gyarapította.¹⁵ De utazásai során maga Semsey is vásárolt ásványgyűjteményeket, illetve válogatott ásványpéldányokat. Ilyen volt a nagybányai Wágner József kohóhivatali orvos örökösaitól megvásárolt gyűjtemény is.¹⁶ Majd 1887-ben Primics György (1849–1893) geológus a Lápos folyó és a Kapnik patak egyesülése térségéből 69 db közet- és 37 db ásványpéldánnyal gyarapította az Erdélyi Múzeum-Egylet közet- és ásványgyűjteményét.¹⁷ Szokol Pál (1848–1936) bányamérnök, geológus a felsőbányai bányaiskola igazgatótanára, s Papp Simon (1886–1970) kapnikbányai születésű geológus is foglalkozott ilyen irányú tevékenységgel. Szokol Pál a nagybányai múzeum mellett, a szatmári ref. felsőbb leányiskola 1862-ben létesült múzeumát is gyarapította.¹⁸ Papp Simon pedig ásványgyűjteményének legszebb példányait, melyek közt – mint írta –, *helvin*, *kapnicit* és termésarany is volt, a későbbi években (1904–10) a kolozsvári Erdélyi Múzeum-Egylet Ásványtárának adományozta.¹⁹ A kapnikbányai születésű Schöber Emil (1860–1937), a szatmári kath. főgimnázium tanára 1896-ban „Ásványhatározót” jelentetett meg a középiskolák és tanítóképző-intézetek használatára. Majd 1909-ben tudományos céllal, Bertalan Miklós és Muzsnay Ferencz főmérnökök segítségével a MNM ásványgyűjteménye részére Zimányi Károly (1862–1941) gyűjtött ásványokat Nagybányán, s a területi igazgatóságtól is kapott néhány példányt.²⁰ Azonban a nagybányai városi múzeum létrejötte után, a területi bányaigazgatóság azt szerette volna, hogyha itt is egy mentől teljesebb ásványgyűjteményt állítanak össze. Ebben nagy segítségükre voltak a térség szakemberei, és később a magyar ásványgyűjtők egyik legismertebb személyisége, Koch Sándor (1896–1983) professzor is, aki jól ismerte a Nagybánya környékén található bányák ásványvilágát, paragenéziseit. Rövid vizsgálódás után már megállapította nemcsak az ásvány nevét, hanem azt is, hogy melyik bányából származhat. A Koch-féle gyűjteményben nagyon sok Nagybánya vidékéről származó ásvány volt, Felsőbányáról auripigment zárványtól sárgára, realgártól pirosra, boulangerittől és jamesonittól feketére színezett *baritok*, *szferosziderit*, Kapnikbányáról *realgár*, *rodokrozit* és *bournonit*,

¹⁴ Papp i. m.

¹⁵ Magyar Minerva (1900–1913) i. m.

¹⁶ Papp – Kecskeméti i. m.

¹⁷ Orvos-Természettudományi Értesítő II. Természettudományi Szak. 1887.

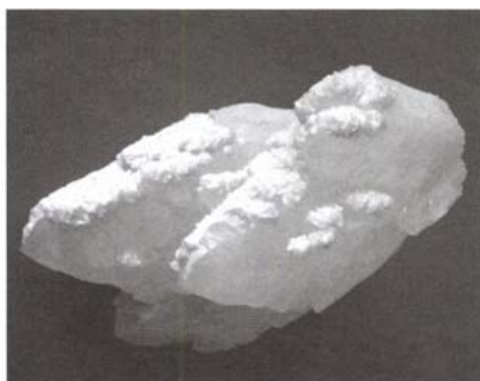
¹⁸ Magyar Minerva (1900–1913) i. m.; Csoma i. m.

¹⁹ Papp S.: Életem. Magyar Olajipari Múzeum, Zalaegerszeg, 2000.

²⁰ Zimányi K.: Újabb adatok a nagybányai pyrrargirit kristályok ismeretéhez. A Magyar Term. Múz. évkönyve 9. Bp., 1911.

Felsőbányai tetraedrit

Kapnikbányai kvarc

s a Kereszthegyi-bányából *fülöppit*. Az utóbít Fülöpp Béla és Kupás Gyula ásványgyűjtőktől kapta és írta le 1928-ban, mint új ásványt. Majd Zsivny Viktor (1886–1953) vegyész, mineralógus gyűjtött többször ásványokat Nagybánya vidékén és írta le a *klebesbergit*, *parajamesonit* nevű új ásványokat, s között értékes közleményeket. Utána pedig Tokody László (1898–1964), aki 1944-ben egy Felsőbányán talált új ásványt *cinkfauserit* néven írt le. Az ilyen irányú tevékenységét még a II. világháború után is folytatta, s olyan ritka ásványokról publikált, mint a macskamezei *berill* és a borpataki szerves eredetű *elaterit*, s megpróbált kapcsolatot teremteni a genetika és a kristályforma között. Mezősi József (1914–1997) egyetemi tanár, aki Misztbánya, Láposbánya és Borpatak földtani, ásványtani kutatásával foglalkozott, szintén gyűjtött ezen a vidéken ásványokat, ásványritkaságokat, melyek a szegedi egyetem ásványtárában kaptak helyet.²¹

A XVII–XIX. századi külföldi ásványgyűjtők, ásványtani utazók közül is érdemes egyet-kettőt megemlíteni. Az elsők közt Tollius Jacopus (1633–1696) duisbergi professzort, aki 1660–1692 között többször járt Magyarországon és Nagybánya vidékén, s részletes leírást adott az itteni bányákról és ásványokról. Utána Fichtel von Johann Ehrenreich (1732–1795) osztrák kincstári tanácsos 19 évig volt szolgálati úton Magyarországon és Erdélyben, s ez idő alatt nagyon sok ásványtani megfigyelést végzett, és sok ásványt gyűjtött. Majd Esmark Jens (1763–1839) norvég geológus, mineralógus említhető, aki 1794-ben járt Nagybányán, Felsőbányán és Kapnikbányán, erről először a *Neues Bergmännisches Journal* hasábjain számolt be, majd 1798-ban könyv formában, ahol részletesen írt a meglátogatott bányák ásványairól. 1821-ben Ami Boué (1798–1881) francia származású osztrák geológus volt tanulmányúton Nagybánya vidékén és Máramarossziget környékén. De a legtöbbet Haidinger von Wilhelm Karl (1795–1871) osztrák mineralógus foglalkozott Nagybánya és vidékének ásványaival, aki innen írta le a *felsőbányait* és *kemngottit* (miargirit) nevű új ásványokat. Cotta von Bernhardt (1808–1879) német geológus 1855–1865 között két ízben járt Nagybányán és vidékén. Hauer von Franz (1822–1899) az osztrák birodalmi földtani intézet főgeológusa, majd aligazgatója, szintén bejárta Nagybánya vidékét és gyűjtött ásványokat. Misztbányáról ő említette a legtöbb ásványt. Az 1870-es években Schröckinger von Julius természettudós szintén foglalkozott nagybányai ásványok gyűjtésével, s nevéhez fűződik két új felsőbányai ásvány: a *szmikit* (1877) és a *diétrichit* (1878) leírása. 1874-ben Bayer Carl Joseph (1847–1904) osztrák tudós szintén járt Nagybányán, Felsőbányán és Kapnikbányán, ahol felfedezte a *manganosideritet*. Majd 1941-ben Kašpar Jan Václav (1908–1984) cseh mineralógus járt ezen a vidéken, aki Kisbányán felfedezte a *némecit* (hisingerit) nevű ásványt.²²

A nagybányai városi múzeum természettajzi-ásványtani gyűjteményének alapját, mint említettem, az 1899-ben megalakult nagybányai múzeum-egyesület vetette meg. A múzeum létesítése előtti években, nagyrészt adományokból létesülendő gyűjteményeket a minorita rendház egyik szobájában őrizték. Többek közt a felsőbányai születésű Szmik Antal által 1903-ban adományozott más értékes tárgyak mellett 191 db ásvány is ide került. A megnyitás után, 1905-ben Weisz Lajos mérnök adományozott 38 darabot a múzeumnak. Ezt 1908-ban Neubauer Ferenc területi igazgató és Szellemy Géza főmérnök jóvoltából, a bányai igazgatóság által adományozott 395 db ásvány és kőzetből álló gyűjtemény

²¹ Papp i. m.

²² Papp i. m.

gyarapította.²³ Így a nagybányai múzeumban, a XX. század elején már 1502 db ásványt tartottak számon, ennek jelentős részét megőrzés céljából, az ottani szakemberek, a múzeum alapítói és a lelkes gyűjtők ajándékozták a múzeumnak. Az 1930-as évekből Gottlieb László a „Phönix gyár” tisztviselője volt az egyik ismert nagybányai ásványgyűjtő, aki miután autodidakta módon megismerte az ásványokat, a Nagybánya környéki ásványokból két gyűjteményt állított össze. Az egyiket magának, a másikat pedig a „Phönix gyár” tulajdonosainak, a Weiser családnak. A XX. század közepétől, a jelentősebb ásványgyűjtők között Popper József, Törpényi Lajos, Pop Liviu és Dicu Nicilae bányamérnököket, valamint Patkova Ferenc technikust és Gorduza Victort, a nagybányai ásványtani múzeum egykori igazgatóját említeném. Aki a nagybányai Bányászati Tröszt vezetőségének engedélyével, s a környéken tevékenykedő szakemberek segítségével, valamint szenvedélyes gyűjtőtevékenysége révén 1969-től a múzeum ásvány- és közzétani gyűjteményt jelentősen bővítette. Így a gyűjtemény 1975-ben már 3272 db és 1989-ben, az Ásványtani Múzeum önállósulása évében több mint 14.000 db volt, jelenleg pedig több mint 16.000 példányt számlál. Azonban az itt tevékenykedő geológusok és bányamérnökök tulajdonában is voltak kisebb-nagyobb ásványgyűjtemények, mint Beregic Victor, Bologna Vasile, Edelstein Oscar, Vodnár György, Ioniță Ioan, Tătar Alexandru, Murvai László, Barth Péter, ifj. Király István, Rátz Jenő, Tóth Zoltán és Drégely Gábor geológusok tulajdonában. Rátz, Tóth és Drégely 1969-ben a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumnak 87 db ásványt adományoztak.²⁴ Nagybányai ásványok szenvedélyes gyűjtője volt még mások mellett Petruțian Nicolae bukaresti professzor, Bleahu Marcian a Román Földtani Intézet és a bukaresti Földtani Múzeum egykori munkatársa, igazgatója, és Udubașă Gheorghe a bukaresti egyetem, valamint Ghiurcă Virgil a kolozsvári Babeș-Bolyai Tudományegyetem tanárai, s Németországból Schäffer Erwin ásványgyűjtő.

A hazai és külföldi ásványgyűjtők, geológusok ma is előszeretettel járnak Nagybányára és vidékére, hogy új vagy ritka ásványokat találjanak. Az ismert ásványgyűjtők közül ilyen Kövecses-Varga Lajos és Fuxreiter András, akik rendszeresen vezetnek ásványgyűjtő túrákat Nagybánya vidékére. Így vált ismertté a *mordenit* előfordulása Turcon és Szinerváralján. Ma már a nagybányai Amatőr Ásványgyűjtők Egyesülete is, amelynek több tagja van, szervezeten foglalkozik az ásványgyűjtés problematikájával, s az ásványtani múzeum közreműködésével, ásványbörzét is rendez Nagybányán.

Réthy Károly

A délvidéki aracsi templomrom kőzetanyagainak kutatási eredményei

A kutatás 2009–2011 között zajlott pályázati források segítségével és több magyarországi kutatóintézet közreműködésével, valamint a Magyar Állam támogatásával. A kutatások mintegy nulladik lépésnek számítanak a hányatott sorsú aracsi templomrom több évszázados történetében, mely évtizedek óta várt az alapos kutatásokra. A fokozottan védett templomromot Vajdaság tartomány legidősebb középkori hagyatékeként tartják számon. Jelentőségével viszont csak az elmúlt néhány évtizedben kezdett el foglalkozni jobban a közvélemény és a kutatói-értelmiségi szféra is. Ezen évtizedekben született meg Raffay Endre középkort kutató művészettörténetész tanulmánya,¹ amely értékes új információkkal és a meglévőkhöz egybegyűjtésével szolgálja a konzervátorok-restaurátorok és műemléki szakemberek munkáját is, valamint Nebojša Stanojev régész könyve,² mely több évtized után végre közli az 1970-es években Nagy Sándor vezette régészeti feltárások eredményeit, bár a könyv inkább a sírokból és környékükön feltárt tárgyak katalógusa. Mindezen publikációk azt mutatják, hogy az irány jó, csak a tempó lassú. Évtizedek óta lehet olvasni délvidéki lapok címlapjain, hogy a templomrom végveszélyben van, és minden vitatott háttérű téglajegy-akció ellenére sem történik vele/rajta semmiféle érdemleges munka. Szomorúan néztem tehát jómagam is még nem végzett szakemberként, hogy szülőföldem leg-

²³ Magyar Minerva (1900–1913) i. m.

²⁴ Székely Nemzeti Múzeum adattára 1875–2000.

¹ Raffay Endre: Az aracsi templomrom. Újvidék, 2005.

² Stanojev, Nebojša: Aracs, templomok, temető, monostor. Újvidék, 2009.